

Fekete Albert válaszai Jámbor Imre professzor úr kérdéseire

Tisztelt Professzor Úr!

Hálasan köszönöm a disszertáció opponálását. Véleményét, észrevételeit nagyra értékelem. Az opponencia során megfogalmazott kérdéseire az alábbiakban válaszolok.

Tisztelettel,

Fekete Albert

Budapest, 2025. augusztus 22.

1. kérdés:

A kiválasztott 150 kastélypark Erdély felkutatható teljes kastélykert állományának mekkora része, hány százaléka? Mennyire reprezentálja ez a történeti múlt örökségét?

Válasz az 1. kérdésre:

Romániában nincs külön nyilvántartás a műemléki kerteket (sem ezeken belül a kastélykerteket) illetően. A hivatalosan is műemlékként nyilvántartott kastélykertekre vonatkozó aktuális örökségvédelmi adatokat a 422/2001-es törvény (art. 60 alin. 1. din Legea nr. 422/2001) alapján 2004-ben összeállított, majd 2010-ben, illetve 2015-ben aktualizált Műemlékek Listája (*Lista Monumentelor Istorice – LMI, Ordinul ministrului culturii nr. 2.828/2015*) tartalmazza. A lista a Hivatalos Közlönyben (*Monitorul Oficial al României, Partea I, Nr. 113 bis, 15.02.2016*), valamint a Kulturális Minisztérium honlapján érhető el. (<https://www.cultura.ro/lista-monumentelor-istorice>) A műemlékek típusát tekintve a lista az alábbi négy kategóriát jelöli meg:

- Régészeti műemlékek
- Építészeti műemlékek
- Közérdekű műemlékek
- Emlékhelyek és temetők

A műemlékek értékét tekintve a lista két csoportot különböztet meg:

- Nemzeti és nemzetközi jelentőségű műemlékek (I. kategóriás műemlék)
- Helyi jelentőségű műemlékek (II. kategóriás műemlék)

Az országos műemléki lista 41 megye és Bukarest műemlékeinek nyilvántartását tartalmazza, több ezer tételben. A kutatási területre vetítve a lista szűkül, hiszen az ország 41 megyéjéből 16 megye (mintegy 100400 km²) tartozik Erdélyhez.

A kutatási területhez tartozó megyei listákban 58 műemlékké nyilvánított kastélykert lelhető fel, azaz nagyságrendileg egyharmada az általam kutatott kerteknek. Ezek közül 20 darab I. kategóriás műemlék (nemzeti és nemzetközi jelentőségű), 38 darab pedig II. kategóriás műemlék (helyi jelentőségű). Az általam összeállított 150-es kastélykert-lista mind az 58 fenti műemlék-kertet tartalmazza. Ezeken felül pedig további 92 olyan helyszínt, amelyek nem állnak ugyan műemléki védetség alatt, de kertörökségi értékkel bírtak a múltban (egy részük sajnos meg is semmisült).

A disszertációban kutatott 150 helyszín - jelenlegi ismereteim szerint - az erdélyi kastélykertek jelentős, reprezentatív csoportja, a teljes felkutatható kastélykert állománynak a 80-82%-a. Ennek megfelelően érdemben reprezentálja a történeti múlt örökségét – mind számszerűen, mind pedig (sajnálatos módon) a kastélykert-örökség jelenlegi állapotát tekintve.

2. kérdés:

Mi indokolja, hogy az értekezés a művészeti alkotásait és az erdélyi kastélykertek vízrendszereit önálló fejezetben tárgyalja, s nem az adott stíluskorszak elemző leírásába beleillesztve?

Válasz a 2. kérdésre:

Az erdélyi kastélykertek művészeti alkotásai és vízrendszerei (vagy egyes vizes elemei) a disszertáció több fejezetében is fontos szerepet játszanak. Ezeket egyrészt általánosabb összefüggésekben említtem (mint a kerti hangulatot, térszerkezetet meghatározó vagy funkcionális elemekként – pl. emlékhelyek, kerti pihenők, kutak, vízfolyások, vízijátékok, halastavak), másrészt pedig nagyon konkrét kert- és tájkompozíciós és szimbolikus szerepükre hívom fel a figyelmet, amelyet ezek a kert határain belül vagy kívül elhelyezett hangsúlyos látványelemként (művészeti alkotások) betöltenek, vagy éppen tükröző, térképző tulajdonságaik révén (vízfelületek) segítik a festői kilátások megvalósítását, fokozzák a kerti kép vagy a tájkép, összességében a feltároló látvány művészi hatásait.

Ugyanakkor fontosnak tartottam különálló fejezetekben is bemutatni ezeket a kerti elemeket. Ennek fő oka az, hogy kutatásaim bebizonyították, hogy a különböző szabadtéri **művészeti alkotások** (szobrok, szoborcsoportok, díszes, kerti kutak, szökőkutak, díszmedencék, kaszkádok, filagóriák, pavilonok, kerti lakok, címerpajzsok, obeliszkok, urnák és egyéb művészi értékű kerti objektumok) a kastélykertek legsérülékenyebb elemeit, objektumait képezik. Számtalan korabeli dokumentumban említett, vagy ábrázolt művészeti alkotás napjainkra megsemmisült, eltűnt, vagy jelentős mértékben károsodott. Terepmunkánk során, egy-egy helyszínt több év távlatában újfent felkeresve, több tucat olyan művészeti alkotásról tudok beszámolni, amelyek épp az erdélyi kastélykert kutatásaink két évtizede alatt megsemmisültek meg, tűntek el, károsodtak, vagy éppen önkényesen más, az eredetitől eltérő helyszínre kerültek. Néhány konkrét példa ebben a tekintetben:

- a felmérések első éveiben (egészen 2015-ig) még megvolt az abafáji Huszár kastélykert „Három grácia” szobra, amelynek – 2018-as bejárásunk alkalmával – már csak a talapzatát találtuk meg a kertben;
- a szentbenedeki Kornis kastély kapuőrző unikornis szobrai eltűntek;
- a küüllővári kastélykert kőből faragott családi (Haller) címerpajzsa a kastély kerti homlokzata elől eltűnt, azt 2019 óta a kastély egyik belső terében tárolják;
- az eredetileg a nagykárolyi Károlyi kastélyparkban helyet kapó Szent Flórián szobor ugyancsak beltérbe „költözött”;
- a bonyhai kastélypark kőből faragott oroszlánszobrai 2010-ben fehérre festették (meszelték);
- a csákgórbói és szentbenedeki Kornis kastélykertek barokk kútházai jelentősen megrongálódtak, tetőszerkezetük, strukturális elemeik (tartóoszlopaik) lényegesen sérültek;
- a geryeszegi Teleki kastélykert, valamint a görgényszentimrei Rákóczi-Bornemisza kastélykert kőszobrai jelentősen megrongálódtak;

A kastélykertek **vízrendszerei, vizes elemei** nem csak művészi-kompozíciós szempontból fontosak, hanem gyakran a kerti struktúra oszlopos elemei; egy-egy kert szerkezete a kerttel határos vagy azon éppen áthaladó folyóvízre, annak mellékágaira, az abból kialakított tórendszerre épül. Amint azt a dolgozatban is kihangsúlyoztam, a 150 kutatott helyszín közül 103 folyóvizek mentén, azok terében, völgyeiben helyezkedik el, kihasználva a folyó nyújtotta előnyöket; ezen felül kijelenthető, hogy minden egyes kert esetében (azoknál is, amelyek nem folyók mentén alakultak ki) a víz valamilyen formában jelen volt. A terepbejárások során megállapítottam, hogy a vízfelületek, vizes elemek minden egyes helyszínen mennyiségileg (vízfelület, vízhozam) lecsökkentek, vagy teljesen eltűntek (kiszáradtak), és ahol ma is tetten érhetők, minőségük többnyire ott is leromlott, a vízutánpótlás pedig problémás. Azt is megállapítottam, hogy a környezeti állapotok (terepi adottságok, közlekedési infrastruktúrafejlesztés, beépítettség, vízutánpótlás megszűnése,

eutrofizáció, megnövekedett ipari és mezőgazdasági vízhasználat, szakszerűtlen vízszabályozás és mederrendezés stb.) nagymértékű, gyakran visszafordíthatatlan módosulása nem csupán a vízrendszerek pillanatnyi károsodását eredményezte, hanem oda vezetett, hogy a legtöbb helyszínen nincs mód a hagyományos vízutánpótlásra, s így a vizes elemek restaurálásának sincs realitása.

Összességében kijelenthető, hogy az erdélyi kastélykertek esetében azok művészeti alkotásai és vízrendszerei voltak és vannak a legnagyobb mértékű pusztításnak kitéve. Sok esetben ezeknek a fokozottan sérülékeny művészi, funkcionális és szerkezeti elemeknek a helyreállítása lehetetlen, ezért ezek kutatását, helyszíni felmérését, dokumentálását külön fejezetekben tárgyaltam, ezzel is hangsúlyozva kerttörténeti szerepüket.

3. kérdés:

Mi az oka az erdélyi barokk kertek késői megjelenésének (azaz a hosszú, 90 éves késésnek) a francia barokk kertekhez képest?

Válasz a 3. kérdésre:

A barokk elsődlegesen művészettörténeti fogalom, de megjelenése vallási gyökerekre, a katolikus megújulásra vezethető vissza. A barokk nem egy időben jelent meg és bontakozott ki Európa egyes országaiban. A vallási megújulás jelei először Spanyolországban mutatkoztak, már a 16. század első felében. Itáliában, s mindenekelőtt Rómában, a tridenti zsinat reformjai és a reformpápák tevékenysége nyomán a 16. század második felében bontakozott ki. Franciaországban a 17. század elején köszöntött be „a nagy század” (le grand siècle), nem kis mértékben spanyol és itáliai hatásra, de hamarosan a saját útjára térve. Német földön és a Habsburgok örökös tartományaiban a barokk kor szellemisége csak a harmincéves háború után, a 17. század második felében terjedt el igazán.

Az erdélyi barokk kertek késői megjelenését a francia barokk kertekhez képest Erdély geopolitikai helyzete, illetve ezzel összefüggésben, történelme indokolja. A francia barokk kertek elterjedésének korszaka egyértelműen a 17. század, annak is a közepe, második fele. Épp az a korszak, amikor az Erdélyi Fejedelemség a nagyrészt török hódoltság alatt álló Magyarországtól és a római katolikus Habsburg udvartól viszonylagos függetlenségben, mondhatni időszakos politikai elszigeteltségben élte aranykorát. Ekkor alakult ki Erdély sajátos vallási berendezkedése: a bevett és túrt vallások rendszere is. Főnemesi családjai közül sokan protestáns vallásúak voltak (pl. Bethlen, Rákóczi, Csáky, Daniel, Ugron, Toldalagi, Gyulai, Kemény). S bár a katolikus egyház és nagy befolyással és vagyonnal bíró, katolikus erdélyi főurak is jelen voltak Erdélyben a 17. században, a barokk eszme mégsem érhetett be olyan mértékben, hogy ez a kertek szellemiségében is megmutatkozzon. A nagy változást a 17-18. század fordulójának politikai eseményei jelentették: a török hódoltság vége, az 1690-es „Diploma Leopoldinum” és a Rákóczi szabadságharc 1711-es leverése. A bécsi központú Gubernium (főkormányzóság) létrehozása gyakorlatilag feljogosította a központi hatalmat, hogy a 18. századdal kezdődően egészen 1848-ig intézze Erdély belügyeit. A 18. század elején tehát a Habsburg uralom, a római katolikus egyház, valamint a Habsburg párti, magyarországi és erdélyi nemesi családok politikai és gazdasági megerősödése vezetett néhány évtized alatt a barokk főúri rezidenciák kiépítéséhez.

A 18. század közepén, annak második felében jelenhettek meg tehát a jelentősebb magyar barokk kastély-kert együttesek, úgy világi, mint egyházi vonalon. Példaként alább néhány helyszín, zárójelben a kerttervezés évszáma (ez utóbbi a fellelhető tervi/térképes ábrázolás datálására vonatkozik): Fertőd/Süttör, Esterházy kastély-kert együttes (1762 előtt); Cseklész, Esterházy kastély-kert együttes (1763-64); Keszthely, Festetics kastély-kert együttes (1765); Gödöllő, Grassalkovich kastély-kert együttes (1775); Csákvár, Esterházy kastély-kert együttes (1779); Pest,

Károlyi palotakert (1779); Pozsony, Erdődi kastély-kert együttes (1780); Nagycenk, Széchényi kastély-kert együttes (1783); Stomfa, kastély-kert együttes (18. sz. utolsó negyede).

Erdélyben az első barokk kastély-kert együttes megálmodója és megvalósítója Bánffy Miklós, Erdély főlovászmestere, Mária Terézia titkos tanácsosa, aki Bonchidán 1748-52 között építtette ki fényűző rezidenciáját, amelyet Biró József nemes egyszerűséggel „erdély verszáliájának” nevezett. Példák más jelentősebb barokk együttesek helyszíneire és tervezési/építési évszámaira (a teljes listát, mintegy 50 tétellel, a disszertáció tartalmazza): Nagyvárad, Jezsuita rendház kertje (1773); Sárpatok, Teleki kastély-kert együttes (1773); Felek, Bruckenthal kastély-kert együttes (1777); Nagykároly, Károlyi kastély-kert együttes (1783); Gernyeszeg, Teleki kastély-kert együttes (1792).

Mindezeket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy az erdélyi barokk kertek késői megjelenését a francia barokk kertekhez képest Erdély geopolitikai helyzete, illetve ezzel összefüggésben, történelme indokolja. Megállapítható továbbá az is, hogy ez az elmaradás nem kifejezetten Erdélyre, hanem egész Magyarországra is vonatkoztatható, amit a fentebb idézett példák is egyértelműen alátámasztanak.